

ВИЗАНТИЯ И СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ В ПУБЛИКАЦИИТЕ НА СП. „ФИЛОСОФСКИ ПРЕГЛЕД“ (1929–1943)

Георги Н. Николов

*Поезията е продукт на въображението,
философията на ума, историята пък е на паметта.*

Роджър Бейкън (XIII в.)

Един бегъл преглед на авторите, изследвали темата Византия и средновековна България на страниците на сп. „Философски преглед“ в периода 1929–1943 г., показва, че само двама професионални български историци – медиевисти, са публикували свои трудове в престижното философско издание – това са две статии на Петър Мутафчиев (1883–1943)¹ и една на Йордан Иванов (1872–1947)².

Според руския учен Николай Конрад (1891–1970) има два пътя за изследване на философията на историята. Първият път е следван от философите, които имат предварителна философска презумция, предопределяща цялата тяхна философско-историческа концепция. По-друг е пътят на историците. Известно е, че те навлизат в същността на философията на историята чрез изследванията на обемен изворов материал за различни събития, явления и процеси. В техните трудове преобладава аналитичността и емпиризма, които предопределят изводите им и философското обобщение. По тази причина историческите трудове за смисъла на историята и нейното национално или световно обобщение са рядкост³. Самият Петър Мутафчиев поддържа това мнение: *Историческата синтеза е последният момент в процеса на историческото познание. Тя обективно е допустима само когато чрез подробното изследване са установени и натрупани достатъчно фактически материали. Без тях тя няма стойност и в най-*

---

¹Мутафчиев, П.. Към философията на българската история. Византинизъмът в средновековна България. – Философски преглед, (III, 5, с. 27–36); Мутафчиев, П. Поп Богомил и св. Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история. – Философски преглед, (VI, 2), с. 97–112.

²Иванов, Й. Проблемата за злото и за свободата на волята в старобългарската книжнина. – Философски преглед, (IV,1), с. 9–16.

³Конрад, Н. И. Запад и Восток. Статъи. Москва, 1966, с. 54–55. Вж. и разсъжденията в този смисъл на В. Гюзелев. Размишленията върху българската средновековна история на проф. Петър Мутафчиев. – В: П. Мутафчиев. Книга за българите. София, 1987, с. 5.

*благоприятен случай би представляла само празно философствуване над неизвестното*⁴. Въпреки това, тъкмо Петър Мутафчиев, първият школуван византолог в България, е сред българските историци, който прави пионерски опит да навлезе в руслото на философията на историята на средновековна България⁵.

Първата му статия в сп. „Философски преглед“ е **„Към философията на българската история. Византизизмът в средновековна България“**. Самото заглавие подсказва основната тема на разсъжденията, изложени в публикацията. В началото авторът отбелязва липсата на извори за много събития от средновековната българска история: *Редица събития, някои навярно съдбоносни за нашия живот, са отминали без да оставят каквото и да било помен, а за много други ние не знаем повече от няколко имена или дати, които не говорят нищо на ума. Рядко е един народ, който все още се е запазил, е съхранил тъй малко и тъй недостатъчни паметници за миналите си съдбини, както нашият* (с. 27). Тази и много други констатации, направени от Петър Мутафчиев, изглеждат верни и адекватни в картината на тогавашното българско изворознание. Наистина едва десет години по-късно, и то след смъртта на Мутафчиев, един от неговите ученици, Иван Дуйчев (1907–1986) ще публикува първия корпус с домашни исторически извори за историята на средновековна България. Това е двutomникът „Из старата българска книжнина“⁶. Показателно е, че Дуйчев посвещава втория том на паметта на своя учител. По-нататък Мутафчиев продължава: *Още по-оскъдни са сведенията за вътрешните отношения на средновековното българско общество, за политическата му организация, стопански и социални форми и за промените, на които са били те подложени*. Горната констатация е валидна и тук. И ако за политическото устройство на средновековната българска държава има редица постижения във времето от 60-те години на XX в. до днес, то стопанството и социалният строй остават все още недостатъчно проучени. Но това се дължи не само на липсата на извори, на което акцентира Мутафчиев. Публикациите в периода 1945–1989 г., посветени на тази тема, бяха изпълнени с марксистко-ленинска фразеология и догми, които бяха намествани в средновековното ни минало като в Прокрустово ложе. След 1989 г. интересът към тази тема не е голям и проучванията по нея са фрагментарни. Интересен е фактът, че сериозни

---

⁴ Мутафчиев, П. Към философията на българската история, с. 28.

⁵ По този въпрос вж. и Н. Богомилова. Философия на българската история: Петър Мутафчиев. – *Nota Bene*, 57 (2022), с. 142–157 и цитираната там литература.

⁶ Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Т. I. Книжовни и исторически паметници от Първото българско царство. София, 1940. Второ поправено и допълнено издание. София, 1943. Т. II. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София, sine anno [1944].

научни публикации в тази област имаха двама съветски автори⁷. Мутафчиев описва историческата база за изследвания със следния печален извод: *Няколко надписа от езическата епоха и десетина грамоти из епохата на Второто ни царство, между които най-малко третината са късни фалшификати или преработки, образуват всички почти материал, който историографът има.* Изминалото време, през което бяха публикувани десетки нови домашни извори, опровергава Мутафчиев⁸. Но в едно той е прав. Наистина запазените български царски грамоти са само десетина и като изключим образцовото издание на Рилската грамота на цар Иван Шишман (1371–1395)⁹, то останалите все още се цитират по публикацията на руския учен Григорий Илинский (1876–1937), публикувана преди повече от столетие¹⁰. Петър Мутафчиев заключава, че липсата на достатъчно домашни извори е довела до използването главно на извори с чужд произход, а те от своя страна *са отбелязвали само тия външни влияния, събития или факти из нашия живот, които са имали известно отношение към техния собствен исторически живот* (с. 28).

За да направи своите разяснения на *някои общи явления и факти*, Петър Мутафчиев се опира на някои обобщения, дело на други учени. Сред тях е заключението на руския учен Александър Хилфердинг (1831–1872): *В цялото развитие на България има нещо скорозрейнно и нетрайно, нещо болезнено и неестествено. Скорозрейнността и болезнеността, това е може би най-съществената черта на българската история...*¹¹.
Още в първия си коментар за този извод Петър Мутафчиев го потвърждава с думите: *На първо място стои въпросът за странната липса на приемственост, последователност и равномерност в политическия и духовен живот на българите* (с. 28). В останалата в ръкопис приживе на автора „Книга за българите“, Мутафчиев пояснява: *Хилфердинг бе*

---

⁷ Вж. по-специално Горина, Л. Социально-економическите отношения во Втором Болгарском царстве. Москва, 1972; Поливянни, Д. И. Средновековният български град през XIII–XIV век. Очерци. София, 1989.

⁸ Вж. Каймакамова, М. Българската средновековна историопис (от края на VII – до първата четвърт на XV в.). София, 1990; Гюзелев, В. Българският книжовник-летописец от XIII–XV век – опит за характеристика. – В: *Vis et sapientia: Studia in honorem Anisavae Miltenova*. Нови извори, интерпретации и подходи в медиевистиката. София, 2016, с. 35–55.

⁹ Дуйчев, Ив. Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 година. София, 1986.

¹⁰ Грамоты болгарских царей. Труд Г. А. Ильинскаго. Древности. Труды славянской комиссии Императорскаго Московскаго археологическаго общества. Том пятый, с приложением семи фототипических снимков. Москва 1911. Вж. и фототипното издание G. A. Pyinskiy. *Gramoty bolgarskikh carey, with an introduction by Ivan Dujčev*. London, 1970. Опитът за ново българско издание (Даскалова, А., М. Райкова. Грамоти на българските царе. Увод. Текстовете. Речник. Библиография. София, 2005) в много отношения е неудовлетворителен.

¹¹ Собрание сочинений А. Гильфердинга. Том первый. С.-Петербург, 1868, с. 137 (Есть во всем этом развитии Болгарии что-то скороспелое и непрочное, что-то болезненное, неестественное. Скороспелость и болезненность, вот самая общая и, может быть, самая существенная особенность болгарской истории...).

изучавал историята само на Първото ни царство. И въз основа само на тия изучавания бе стигнал той до горното заключение. Той не бе се занимавал с историята на нашето Второ царство и навярно не знаеше, че в нея същите черти са проявени още по-изразително и силно. Още по-малко можеше да предугажда той тогава през епохата на нашето Възраждане, че по също такава пътища ще тръгне и най-новото битие на нашия народ¹². В потвърждение на това Петър Мутафчиев привежда примери от политическата история на България през IX–XI в. и през XIII–XIV в. С не по-малка яснота според него са и примерите от духовния живот на България, за да направи тъжната констатация: *Вижда се – средновековното минало на България представя една странна върволица от бързо сменящи се мощ и безсилие, синтеза от противоречия, крайности и кризи, от буйни и неочаквани издигания и главоломни падения*. В опит да обясни всички тези явления и процеси като една присъща на българите закономерност българският историк допуска влиянието на расата, но и сам го отхвърля като първопричина, тъй като самите расови качества или национална психология на българския народ са продукт на историческото развитие (с. 30). И тук Петър Мутафчиев произнася тежката си присъда: *Отбелязаните основни черти на българската история се дължат главно, ако дори не и единствено, на влиянието на византизма в средновековна България*.

Петър Мутафчиев представя основните елементи на византизма и неговото мощно присъствие в живота на средновековна България. За него *езическият период е най-устойчивата епоха в българската история. Скоковете и повратите започват след него* (с. 31). Според Мутафчиев началото на византизацията трябва да се отнесе във времето след покръстването и християнизацията на българския народ. Тук българският историк привежда някои логически умозаклучения, с които обяснява неравния път в нашето средновековно минало. По негово мнение националните водачи на България са заимствали всичко византийско, което според техните разбирания е осигурявало превъзходството на империята. Това заимстване е водело до изместване на естествените пътища на развитие. Мутафчиев дава следното обяснение за епохите в българската история, които блестят с бързи неочаквани постижения – те са били възможни, *защото присаждането на готовите чужди образци спестяваше усилията и бавния труд на постепенното и истинско творчество* (с. 32). Макар да споменава бегло цар Симеон Велики (893–927), Мутафчиев има предвид именно него, като казва: *Тъй в стремежа си да се изравни по сили и по средства с Византия, бе да се гледа на това, че прахосваше*

---

¹² Мутафчиев, П. Книга за българите, с. 154–155.

напрасно народните сили, средновековната българска държава вършеше измяна към самата себе си... Не по-малко невъзможно бе, от друга страна, да се присадят на българска почва и истинските ценности на изтънчената византийска култура. Тя имаше корените си в класическата древност, а тъкмо наследството на тая, последната, оставаше непонятно и непостижимо за един народ като българския, който едва чрез християнството влизаше в стадия на истинската цивилизация. Заради това между другото на българите оставаше чужда византийската богословска мъдрост, която един Симеон искаше да насади (с. 32–33). В действителност тези верни по същество съждения на българския историк, през втората половина на ХХ и началото на ХХІ в. се изпълниха с много изключения, особено що се отнася до сферата на културата и особено на книжнината, заслужено наречена от словашкия учен Павел Шафарик (1795–1861) „Златен век на българската литература“. И тук трябва да се подчертае фактът, че книжовното богатство, създадено през управлението на цар Симеон, не се сгромолява и не изчезва подир неговата смърт, по подобие на политическото могъщество. Книжнината от Златния век продължава своето развитие, за да пусне корени и в новопокръстената Киевска Рус. Изобщо, постиженията в тази област през следващите десетилетия не само че не спират, но получават и по-голяма дифузия¹³.

Може да се оспори и следващото твърдение на Петър Мутафчиев, а именно, че старите неизживени езически вярвания на славяни и прабългари в срещата си с простите, но вразумителни учения от източните секти, раждат мирогледа на богомилството – *една нова религия, която увлече масите*. Несъмнено езически реликти се срещат и в раннохристиянското българско общество. Но не те са основата на богомилството. Тъкмо напротив, в Симеонова България вече живееше поколение, възпитано в християнски дух, поколение, което разбираше славянската проповед на селския свещеник. За разлика от своите майки и бащи, които почти до края на ІХ в. не знаейки гръцки език, посещават църквите само да извършат обредното черкуване, без да разбират същността на Христовите проповеди, без да вникнат в дълбините на вярата, през първите три десетилетия на Х в. в България вярващите християни вече познаваха основните постулати на новата вяра. Затова Симеоновите войни, довели до недоимък и страдания ги караше да се усъмнят в Божието слово проповядващо любов и опрощение. Това съмнение е основата, върху която източните дуалистични и мистични учения като

---

¹³ Вж. напоследък Попконстантинов, К. А.-М. Тотоманова. Епохата на българския цар Самуил. Език и писменост. София, 2014.

манихейство, павликянство и масалианство посадиха своите зловредни корени, чийто плод е богомилската ерес. Петър Мутафчиев разглежда богомилството не само като отрицание на ортодоксията в нейните догматични представи и ритуални или организационни форми, но и като отрицание на византизма в политическия и социален живот на средновековна България. Приведените от българския историк примери обаче трудно могат да дадат задоволителен отговор на последвалите българо-византийски сблъсъци в края на X и началото на XI в. и залеза на ранносредновековното Българско царство. Твърдението, че *царството на Самуила бе рожба на отчаяната реакция срещу византизма също тъй, както Преславското царство бе жертва на разложението, предизвикано от същия византизъм* (с. 35), само отчасти обяснява появата на Самуилова България. Тук имаше не само политически, но също така географски и административно-управленски причини, които дадоха живот на провинцията на Българското царство, лежаща далеч от византийската столица Цариград. Не богомилството е крепяло държавата в югозападните български земи. Царството на Самуил имаше други съществени отлики в своето развитие. На първо място тук се виждат елементите на един политически регионализъм и административна децентрализация, която даваше сила на провинциалната аристокрация и я превърна в непоклатим щит срещу византийската армия и в неизчерпаем източник на военен рекрут за българската войска. Гарнизоните в десетките планински крепости на Самуилова България бяха най-яките гнезда на съпротива срещу ромеите¹⁴. Едва ли е случаен фактът, че за сломяването на Българското царство на византийските императори Йоан I Цимисхи (969–976) и особено на Василий II Българоубиец (976–1025) беше необходимо толкова много време – половин столетие война – най-многолетната война на Балканите преди османското завоевание. Устойчивостта на България бе забелязал самият Василий II. Византийският историк Никита Хониат (ок. 1155–1215/6) съобщава, че в Состениевия цариградски манастир Българоубиеца оставил разпоредба, която определяла как трябва да се воюва, ако българите прибегнат към бунт. А именно, да се построи лагер срещу тях, защото една или няколко победи няма да са достатъчни, а трябва да се воюва много години. Защото тъй голямо било упорството на българите, че да бъде преодоляно, нужно било да се лишат от всяка възможност и всяко средство за съпротива, да им бъде отнето и сетното убежище или крепост, гдето те могли да събират сили за нова борба¹⁵.

---

¹⁴ Вж. разсъжденията в този смисъл на самия П. Мутафчиев в Книга за българите, с. 133.

¹⁵ Nicetas Choniata. Historia. Recensuit I. A. van Dieten (CFHB Vol. XI/1). Berolini et Novi Eboraci 1975, p. 373. 68–78. Вж. и П. Мутафчиев. Книга за българите, с. 157.

Сурова и недотам вярна е оценката, която Петър Мутафчиев дава за средновековната българска литература: *С изключение на някои многообещаващи наченки наскоро след покръстването, задушени още в самия им зародиш, всичко в книжовния живот на българите бе заето от Византия. С преводен или подражателен характер се отличаваха почти цялата литература на Симеоновото време, а в още по-висока степен същата черта характеризираше литературното движение през XIV в. начело с Евтимия ... Няма през средновековието друга литература тъй много откъсната от народния живот, както това бе с литературата на тогавашна България* (с. 35). Българският историк се аргументира с факта, че в България са преведени много византийски хроники, а никой българин не е написал изложение за битието и преживяванията на своя народ, както и никой от владетелите на християнска България не е почувствал нужда да кодифицира нейното обичайно право.

Последните проучвания показват една съвършено различна картина от описаната в статията на Мутафчиев. Аргументираното оборване на неговата теза би изисквало специално научно изследване. Всъщност българският историк сам попада в клопката, която той съветва да се избягва, а именно представеният синтез да се предхожда от един продължителен анализ. Може би тук трябва да се цитира мисълта на френския историк Фюстел дьо Куланж (XIX в.) „Историята не е лесна наука. Обектът, който тя изучава, е и безкрайно сложен... За един ден синтез са необходими години анализ“. Петър Мутафчиев е направил своето заключение прибързано и в известна степен преднамерено. Ако той познаваше постиженията на съвременната медиевистика, особено в областта на литературата, едва ли би сложил средновековната българска книжнина в този кюп на византизма, който той смята за най-голямата беда на нашето средновековно минало¹⁶.

---

¹⁶ Преди повече от 50 години на страниците на сп. Литературна мисъл се разгоря оживена дискусия по въпроса за оригиналността на старобългарската литература и нейната византийска основа – Вж. Лихачов, Д. С. Старославянските литератури като система. – Литературна мисъл, (XIII, 1), с. 1–39; Куев, К. По някои въпроси на старобългарската литература. – Литературна мисъл, (XIII, 2), с. 48–62; Куюмджиев, Кр. Бележки върху антологията „Старобългарски страници“. – Литературна мисъл, (XIII, 2), с. 62–78; Ангелов, Б. Ст. За някои общи черти в развитието на старославянските литератури. – Литературна мисъл, (XIII, 3), с. 51–62; Грашева, Л. Старославянските литератури в ново осветление. – Литературна мисъл, (XIII, 3), с. 62–72; Дуйчев, Ив. По някои проблеми на старобългарската и старославянската литература. – Литературна мисъл, (XIII, 5), с. 8–24; Петканова-Тотева, Д. По повод на някои мнения за старобългарската литература. – Литературна мисъл, (XIII, 5), с. 24–41; Младенов, Ц. За някои основни понятия и за метода на сравнителното славянско литературознание. – Литературна мисъл, (XIII, 6), с. 3–14; Русев, П. Рилската повест на Владислав Граматик. – Литературна мисъл, (XIII, 6), с. 14–22; Динеков, П. Старобългарската литература – наша гордост и наша тревога. – Литературна мисъл, (XIV, 2), с. 51–73; Лихачов, Д. С. Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература. – Литературна мисъл, (XIV, 2), с. 73–86; Динеков, П. Текстология и литературна история. – Литературна мисъл, (XIX, 3), с. 32–41.

Едно е ясно. Средновековната българска литература не е била сляпо копие на византийската, нито в епохата на цар Симеон, нито в епохата на цар Иван-Александър (1331–1371). Българските книжовници, макар да са използвали византийски творби, са ги преработвали, правели са подборки от техния текст. Върху панамата на византийската литература българският книжовник е „бродирал“ своя текст, съобразно българските нужди и интереси. Тук може да се цитира само един пасаж от монументалното изследване „История на българската средновековна литература“: „Съотношението между старобългарската и византийската литература през IX–X в. по отношение на актуалните жанрове се характеризира с асиметричност... Основан на църковния ритуал и разпространението на религиозните възгледи, жанровият баланс на старобългарската литература от IX–X в. се постига главно чрез една относително широка група от химнографски, риторически, наративно-агиографски и богословско-тълкувателни съчинения, като водещи – както хронологически, така и по разпространение – са химнографските и риторическите творби. Ако литургическите практики на епохата предопределят, от една страна, появата на оригинални слова – похвални, поучителни и тълкувателни, а, от друга – на службите и каноните, то малкото на брой оригинални агиографски съчинения от това време насочват към специфичните политически импликации на изповядването на вярата... За разлика от оригиналните старобългарски проповеди и поетически творби, оригиналните житийни произведения, възникнали в България до XIV в., са посветени предимно на светци, „свързани с установяването на новите български християнски култове – факт, който ясно подсказва актуалните политико-религиозни употреби на този жанр“¹⁷.

Наистина през Средновековието в България са преведени няколко византийски хроники (но не истории). През IX–XI в. са преведени хрониките на Йоан Малала (VI в.), на Георги Синкел (VIII в.), на Георги Монах – Амартол (IX в.) и „Летописец вскорѣ“ на цариградския патриарх Никифор (806–815), през XIV в. хрониките на Симеон Метафраст и Логотет (X в.), на Йоан Зонара (XII в.) и на Константин Манаси (XII в.). Те свидетелстват за интереса на българското общество към световната история, като е проявен стремеж да се открие мястото на българите в нея. Показателно е, че българският преводач на хрониката на Константин Манаси през XIV в. е направил 27 добавки към превода, повечето от които засягат българската история. Всъщност тези добавки са

---

¹⁷ Ангушева, А.. Жанрова асиметрия. – В: История на българската средновековна литература. Състав. Анисава Милтенова. София, 2008, с. 227–229.

формирали една старобългарска хроника¹⁸. Не отговаря на реалностите и твърдението, че българите не създали исторически творби за своето минало. Такова произведение е Именник на българските ханове, летописен паметник, който е бил преведен на старобългарски език (и вероятно редактиран) през управлението на българския владетел Симеон. Все по това време българският книжовник епископ Константин Преславски е написал своята хроника „Историкии“. От по-късно време са известни и други български летописни творби като: Българска апокрифна летопис (XI в.), Видение и Тълкувание Данилово (XI в.), летописен разказ от времето на цар Иван Асен II (XIII в.), Българската анонимна хроника от XV в. и др.¹⁹ Твърде интересен паметник е единствената местна градска хроника – Месемврийската, която е написана гръцки език и се състои от 16 кратки бележки за историята на българското черноморско крайбрежие в периода 1366–1448 г.²⁰ Елементи на летописно творчество в средновековна България се откриват в агиографската литература, в каменните надписи и летописни приписки и т.н. Единствено твърдението на Петър Мутафчиев за липса на собствена, българска юридическа кодификация на обичайното право има известни основания. И все пак, и тук има законодателни паметници, които макар и заимствани от Византия, са били пригодени спрямо българските условия.

Статията на Петър Мутафчиев завършва със сравнението между историята на българите и тази на сърбите и русите. Защо тези славянски православни народи имат друг исторически път? Отговорът на българския медиевист е: *Защото, на първо място, поради географското положение на техните земи това [византийско] влияние сред сърби и руси не можеше да бъде тъй непосредствено и силно, както над българите. И по-нататък – защото политическото съперничество с Византия за тях никога не бе тъй неизбежно и остро, както то бе за българите* (с. 36). Интересно и отчасти парадоксално е, че в днешно време тези „спасили се“ от византизма народи, а и

---

¹⁸ Вж. Каймакамова, М. Българската кратка хроника в среднобългарския превод на Манасиевата хроника. 1. Текст. Превод. Коментар. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, 76 (1983), с. 123–178; 2. Извори. Датирание. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, 77 (1984), с. 119–139.

¹⁹ За тези произведения вж. Каймакамова, М. Българската средновековна историопис (от края на VII – до първата четвърт на XV в.). София, 1990; Тютюнджиев, Ив. Българската анонимна хроника от XV век. Велико Търново, 1992; Тъпкова-Заимова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996.

²⁰ Гюзелев, В. Chronicon Mesembriae. (Бележки върху историята на българското Черноморие в периода 1366–1448 г.). – Годишник на Софийския университет Философско-исторически факултет, 66, 3 (1975), с. 147–192; Chronica byzantina breviora. Recensuit, commentario indicibusque instruxit Petrus Schreiner (CFHB Vol. XII/1–3). 1. Teil. Einleitung und Text. Wien 1975, S. 213–217 (Nr. 29).

техните историци не само, че търсят връзката си с Византия, а и при всеки удобен случай гордо я манифестират.

Втората статия на Петър Мутафчиев, публикувана в сп. „Философски преглед“, е онасловена „**Поп Богомил и св. Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история**“. Тази публикация е разделена от автора на четири части. Още в нейното начало той обръща внимание на факта, че в историческите извори за Иван Рилски има три биографии – житиета и много устни предания, които широко осветляват неговия живот. Днес това може да се потвърди. В периода X–XVIII в. за великия рилски пустинник са съставени 16 различни, оригинални жития (из между техните автори са книжовниците Георги Скилица (XII в), Патриарх Евтимий (1375–1394), Димитър Кантакузин, Владислав Граматик (XV в.) и др). Освен това в негова чест са написани голям брой църковни служби, канони и похвални слова²¹. Неговият образ присъства в стенописите на много български църкви от средновековието, та до днес. Най-старото му изображение е в Боянската църква от 1259 г., а сцени от живота на светеца са изписани в параклиса на последния етаж от Хрельовата кула в Рилския манастир (1334–1342 г.). Тъкмо на другия полюс е информацията за поп Богомил. За него не се знае почти нищо, освен времето, в което е живял (ок. първа половина X в.). *В тая нееднаква памет за двамата духовни представители на древна България няма нищо чудно – заключава Мутафчиев. В нея е отразено различието в делото, на което те служеха, нееднаквите съдбини на два мирогледа, между които се люшкаше съзнанието на средновековния българин – богомилство и православие. Външно поне, победител оставаше винаги православието. И другата страна трябваше да понесе участието на всички победени в оная епоха...нужно бе да се заличи и спомена за него (с. 98).*

В концепцията на Петър Мутафчиев появата на богомилството се корени в насилствената замяна на старите (и все още неотмрели) езически вярвания с християнската религия. Може да се оспори твърдението на българския историк, че *разпространеното днес гледище, че още преди покръстването християнската проповед била спечелила значителна част от народа ни, почива само на общи предположения и за подкрепата му не може да се приведат никакви сериозни доказателства (с. 99).* Публикуваният наскоро корпус с извори за християнизацията на България показва друга

---

²¹ По-подробно вж. Гюзелев, В. „Велико светило за целия свят“ (Св. Иван Рилски в измеренията на своето време). – В: Светогорска обител Зограф III. София, 1999, с. 14 и бел. 4, където са посочени и техните издания.

картина на религиозния живот в българските земи. Следи от християнски живот има както в периода IV–VI в., така и след завладяването дунавските земи от Аспаруховите българи. Христовата вяра проникваше както сред славяните, така и сред (пра)българите²². Още няколко фактора допринесоха за нейното разпространение в езическа България. Не трябва да се забравя, че до началото на IX в. крепостите по западния черноморски бряг си оставаха византийско владение и в църковно отношение те бяха епархии на Цариградската патриаршия. След завоеванията на хан Крум (796–814) тяхното население бе насилствено изселвано в пределите на Българското ханство. Изобщо, по време на тази българо-византийска война от началото на IX в. в България бяха преселени между 50 и 100 хиляди ромеи. Всички те бяха християни и това не можеше да не се отрази на религиозния живот в българската държава. Под влияние на пленниците християни ставаха дори членове на ханското семейство, какъвто е случая с първородния син на хан Омуртаг (814–831), Енравота-Боян, който загива като мъченик за вярата.

Петър Мутафчиев привежда като аргумент за принудителната християнизация сведенията бунта срещу княз Борис – Михаил (852–889, † 2 май 907). Той припомня, че въстаналите обвинявали българския владетел, че е дал „лош закон“ (non bonam vos eis legem)²³. Всъщност този бунт е бил реакция на личното кръщение на Борис I, с което българската боилска аристокрация губела позициите си в християнската държава. Може да се каже, че наистина част от българското общество принудително е била покръстена, но по-голямата част от него е приела християнството без съпротива. Не трябва да се забравя, че особено сред славяните е имало и не малко християни.

В разсъжденията си за последствията от това „външно“ християнизиране на българското общество Петър Мутафчиев прави някои крайни изводи, които трудно могат да бъдат приети: *Така в дълбочината на своята душа народът ни си остана завинаги езичник. Но езичник, който бе загубил вече най-ценното у себе си – безусловното упование във всякакъв Бог (с. 100). Въвеждането на византийското православие у нас означаваше следователно нахлуване на византийската култура...Така, наред с рушенето на вярата в старите божества, почна и разложението на националния ни*

---

²² Вж. Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006.

²³ Responso Nicolai I. papae ad consulta Bulgarorum (anno 866). Iterum recensuit et in bulgaricum vertit D. Detschew (Bibliotheca Universitatis Serdicensis № 213). Serdicae, 1939, Cap. XVII.

бит... Най-ревностни проводници, та дори и пионери на този процес, несъзнателно се явиха тия, които ръководеха съдбините на нашия народ. Те, чието призвание беше да бъдат пазители на националните начала в развитието ни и зидари на културното ни обособение, се явиха първи, които отрекоха всичко това. Духът на отрицанието намери у тях най-ранните и най-властни свои представители (с. 101).

Във втората част от статията Мутафчиев представя основните постулати на богомилството, което той разглежда като *духовна реакция срещу тъй преобразената наша действителност* (с. 101). Като взема под внимание някои крайни форми на богомилския дуализъм, така характерен през XIV в., българският историк заключава: *богомилството с вярата си в творческата сила на Злото, представяше същинска религия на отчаянието* (с. 102)... *в него бе изключен и всякакъв стремеж към земно строителство. Мрачният дуализъм на богомилските религиозни представи можеше да излъчи само една обществена философия – тая на пълното отрицание* (с. 103). Тези справедливи характеристики, направени от Петър Мутафчиев, се приближават до оценките на друг един изследовател на българската история, чеха Константин Иречек (1854–1918), който прави сходни оценки: „Това мрачно, отхвърлящо чувствеността учение завладяло сърцата на славянския народ на Балканския полуостров...който знае разрушителните последици на това учение, лесно ще разбере бързите успехи, които предали през XIV и XV в. владичеството на полуострова...това мрачно учение изстудило у хората любовта към отечеството, внесло раздвоение във всички народни класи и в края на краищата довело до деморализация“²⁴.

В съвременната научна книжнина се е утвърдило становището, че османското завоевание довело до промени, които обезсмислили съществуването на богомилското учение. Предишният главен враг – ортодоксалната църква, останала на заден план и не играела някогашната си роля. При това положение идеологията на богомилите, които били изковали всичките си оръжия и идейни аргументи с оглед на развенчаване на нейното духовно господство, губела почти всякакъв смисъл. След завладяването на България от турците обстановката била коренно изменена и поради това почва за еретическа дейност вече нямало²⁵. Това становище е най-категорично формулирано в

---

²⁴ Иречек, К.. История на българите. София, 1999, с. 189, 376.

²⁵ Ангелов, Д. Богомилството в България. София, 1969, с. 517.

публикациите на един от най-добрите изследователи на богомилството, Димитър Ангелов (1917–1996), който е един от преките ученици на Петър Мутафчиев²⁶.

Друго е обаче обяснението на Мутафчиев. Той вижда неговата най-голяма особеност на богомилството в това, че *то можеше да подкопава и руши, но не бе способно нищо да съгради*. (с. 105) Това според българския историк решава и съдбата му. Най-голям неприятел на богомилството според него е бил самият живот. Наистина през XIV в. богомилското учение в България претърпяло силна идейна деформация. То се разпаднало на секти, чиито идейни основи били смесица от мистицизъм, краен дуализъм, адамитство и луциферанството. Вместо пред Бога богомилските проповедници проповядвали преклонение пред силата на дявола, вместо аскетизма и въздържанието на съвършените богомили от X–XII в., неговите водачи през XIV в. призовавали към свободно изява на плътските страсти и открито се отдавали на оргии и разврат²⁷. Твърдението, че материалният свят е дяволско творение, лежи в унищожителната стихия на богомилското учение. Наистина силата на разрушението в богомилските идеи не само превишава стремежа за съзидание, но и напълно го отрича. Това безплодие води до пълния разпад на богомилската организация и унищожението на нейното учение. *Тъй, заедно с богомилството, трябваше да потъмнее и да изчезне в тъмата на вековете и паметта за неговия създател – поп Богомила. Анатемите, с които църквата затрупваше името му, бяха само епитафии за тоя, чието учение, отричайки света на реалностите, само бе отречено от него* (с. 105). Това заключение е в унисон с главното твърдение на Петър Мутафчиев за различните прояви на духа на отрицанието в нашия народ. Тези прояви обаче се наблюдават и след изчезването на Византия, и след освобождението от турско робство и след многобройните политически промени и катаклизми в България през последния век и половина. Дали този дух на отрицанието бе присъщ на нашия национален характер или пък, той бе отгледан и възпитан от историческата съдба на народа ни (от византинизма – сам по себе си вредна крайност, според Мутафчиев)? Отговорът на този въпрос би ни изправил пред дилемата за определяне първичността на яйцето или на кокошката.

---

²⁶ Ангелов, Д. Проф. Петър Мутафчиев – преподавателят, ученият, човекът. – В: Сборник в памет на професор Петър Мутафчиев. София, 1996, с. 9–19.

²⁷ Гюзелев, В. Духовната култура на средновековна България през XIII–XIV в. – В: Теория и практика на обучението по история. Кн. 1. София, 1977, с. 22–25.

Третата част от статията на Петър Мутафчиев е посветена на Иван Рилски. Българският учен дава най-историчната обобщаваща характеристика на рилския анахорет²⁸: *Иван Рилски, безспорно, е едно от най-интересните явления на нашата история. В него бе добил своеобразно възплъщение духът на една епоха, препълнена с противоречия и жадно търсеща изход от тях. Наред с пробуденото и намерило изрази си в богомилството съмнение във всички ценности на живота и във всички истини на църковното предание, наред и с противоположното увлечение – да се вземат от тогавашния живот всички блага, които той можеше да даде – Иван Рилски се явява идеален изразител на трета насока, която виждаше смисъла на човешкото битие и диреше разрешението на всички сложени пред него проблеми само в дълбоката и безусловна вяра. Затова у Ивана Рилски всичко бе съединено във величествена и тиха хармония* (с. 106). Но св. Иван Рилски не е цел за изследване от Мутафчиев. Той се интересува от него само дотолкова, доколкото е родоначалник на едно ново духовно направление в средновековна България – отшелничеството. То, отбелязва българският историк, макар и *по други пътища и чрез други средства – водеше към същото отношение спрямо живота и света, което се съдържаше и в самото богомилство* (с. 107). С черни краски и исторически песимизъм Мутафчиев представя времето на царуването на цар Петър (927–969): *обществото ни, разядено от вътрешни недъзи и раздрусано от противоречия...тресеше се заедно с това и самата ни държава...народът ни, духовно разединен, обезверен и обхванат от вцепенение поради усета за гредуци и много по-страшни беди..* (с. 107). Не е забравен и цар Петър, традиционно описван в българската историография като слаб владетел: *Самият цар Петър, тоя кротък и безпомощен човек, върху чиито слаби плеци с всичката си тежина бе легнало едно разглобено царство...* (с. 107–108).

* * *

Настоящата статия не е нито закъсняла рецензия, нито диспут с историка в отвъдното. Вероятно днес видяна, философията на българската история изглежда по различен начин. Представеният тук текст е едно свидетелство, както за състоянието на научните дирения в българската медиевистика до 30-те години на XX в., така и за нейните постижения след това. Откритията в природните науки обикновено бързо намират приложение в живота на хората. Не така стоят нещата в хуманитаристиката.

---

²⁸ Гюзелев, В. Велико светило за целия свят, с. 14.

Често пъти нейните постижения (и особено в областта на историята) стоят изолирани, срещайки стената на традиционализма и утвърдените мнения. Догматизмът в писането на учебници по история също допринася за това. Политиците в днешно време обвиняват историците, че пренаписват историята. Да, тя трябва да се пренаписва, като се отчитат всички нейни нови постижения и открития. Това от своя страна ще позволи на онези учени, написали многобройни аналитични изследвания, да преминат към тяхното осмисляне, към тяхното обобщение.

Още нещо. Въпреки стремежите на всеки честен историк да следва думите на Публий Корнелий Тацит (ок. 55–120), че историята трябва да се пише без гняв и пристрастие (*Sine ira et studio*²⁹), тя е дело субективно. Без да ще, авторът зависи от своята националност, от своето семейство и обществена среда, от своето образование и възпитание и разбира се от своите политически пристрастия.

Кога Петър Мутафчиев написа тези две статии? Ако се проследи скалата на неравномерност в историята на българския народ в предходните 30 години, ще се потвърдят думите на Хилфердинг, а и правотата на Мутафчиев. Подемът от първите десетина години на ХХ в. – златното десетилетие на нова България, стигнал до своя, макар и не максимален апогей – края на Балканската война и Лондонския договор от 17 май 1913 г., последван от крушението в Междусъюзническата война и Букурещкия договор от 28 юли 1913 г., дошъл победният поход на българската армия и надеждата за национално обединение през Първата световна война, завършил с ужасяващия Ньойски договор от 27 ноември 1919 г., разпарчетосал още повече България и докарал десетки хиляди бежанци... И още: Войнишко въстание, земеделска диктатура, кървавият преврат от 9 юни 1923, последван от инспирирано от Москва септемврийско въстание, червен терор, бял терор, жертви, недоимък... Петър Мутафчиев е бил жив свидетел на всичко това, а и сам е бил участник в трите войни. Историческият песимизъм, обхванал следвоенна България, е имал смазващ ефект и за българската интелигенция. Българските историци е трябвало да си дадат сметка за всичко случващо се. Някои от тях, като Мутафчиев, са подирили корените за нашите беди в далечното минало. Затова на финала на своята статия българският историк отбелязва: *Духът на това отрицание тежи*

---

²⁹ Тацит: Историите на Тиберий, Гай, Клавдий и Нерон, докато са били на власт, са били фалшифицирани от ужас, а след смъртта им са били написани под въздействието на скорошна омраза. Ето защо моята цел е да разкажа няколко факта за Август – по-конкретно за последните му действия, след това за управлението на Тиберий и за всичко, което следва, без да влагам нито горчивина, нито пристрастие, от каквито и да било подбуди, от които съм далеч.

върху нас и днес. Между другото и защото – изправени пред задачите на едно сурово настояще и принудени да се обръщаме към миналото, за да черпим от него упование и нравствена сила срещу изпитанията, които ни чакат – ние мъчно можем да съзрем зад себе си образите, които са ни нужни. Те са затулени от сенките на други, които само наивността или недоразумението са могли да превърнат във велики народни наставници. Нали затова денят на един от тях – рилският отшелник – бе избран за прослава на всички тия, които имат безспорното право да бъдат считани за наши будители? (с. 112).

На финала на тази своя статия Петър Мутафчиев е поставил датата на нейното написване: *Март, 1934.*

Два месеца по-късно в България е 19 май 1934 г. ...